

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA

III. A SZOCZIALIZMUS.

A modern szocializmus egyrészt a birtokosok és birtoktalanok, bérmunkások és burzsoák közt fennálló osztályellentéteknek, másrészt a termelésben uralkodó fejtelenségnek terméke. Ezekkel a szavakkal vezeti be a modern szocializmusnak egyik legkiválóbb képviselője, Friedrich Engels, polémiáját azon új szocializmus ellen, a melylyel Eugen Dühring lépett föl Németországban a múlt század 70-es éveiben.

A mikor nekem lett — félek: erőmön fölüli — föladatommá, hogy ezen tisztelt Társaságban a szocializmust képviseljem, alkalmasabb kiinduló pontot keresve sem találhatnék, mint Engelsét. Azt hiszem, ha sikerül kimutatnom csak azt az egyet, hogy a szocializmus nem egyesek önkényéből, szeszélyéből, önzéséből vagy tudatlanságából fakadt, hanem tapasztalatilag megállapítható és tudományosan ellenőrizhető társadalmi tényeknek szükségszerű következménye — akkor föladatomnak legfontosabb részét megoldottam. S bármilyen halványak vagy ingadozók legyenek is azután a bebizonyított alaptételnek alkalmazásai a szociális mozgalom különböző tereire — ez a szocializmus igazát gyöngíteni nem lesz képes. Ebből a reményből merítem a bátorságot, hogy Önök előtt képviseljek oly ügyet, a mely ma kétségtelenül legégetőbb, legcentrálisabb kérdése a társadalomtudomány és az államkormányzat minden irányának és ágának.

* E cím alatt a Társadalomtudományi Társaság négy előadásból álló ciklust rendez, a melyet viták fognak követni. Jelein számunkban adjuk a ciklus harmadik, és negyedik előadását, mely a társaság f. é. márczius hó 6-án, illetve 13-án tartott ülésén olvastatott föl.

A midőn így formulázom meg föladatomat, azon tudomány szellemében vélek eljárni, a melynek művelésére ezen Társaság is alakult. Mert a társadalomtudománynak legegységibb célja: megállapítani, hogy a társadalom jelenségei is törvényszerűség alatt állanak; hogy az a szövevényes szerkezet, az embereknek és dolgoknak azon viszonya, a melyet társadalomnak nevezünk, nem a véletlen vagy valamely földöntúli önkény műve, hanem a társadalom egyes tényezőiben bennrejlő tendenciák érvényesülésének szükségszerű következménye. A miből önként következik, hogy semmiféle társadalmi tényt megérteni nem lehet, ha nem vezetjük vissza azon okokra, a melyeknek megjelenését köszöni s nem állapítjuk meg azon összefüggéseket, a melyek közte és a társadalom egyéb tényei közt vannak és egymást módosító kölcsönhatásokat szülnek. A társadalomtudomány föladata: a társadalmi jelenségek kauzális összefüggését föl-deríteni.

Ha át vagyunk hatva a társadalom törvényszerűségének ezen fölfogásától, akkor már az a tény, hogy szocialisztikus elméletekkel és kísérletekkel a legrégebb időktől máig az összes civilizált népek történetében találkozunk, kell, hogy óvatosságra intsen azokkal szemben, a kik az egész eszmével és az egész mozgalommal könnyen vélnek végezhetni, ha azt nagy fölény-nyél »népbolondításnak« minősítik. Pedig nem kellene feledniök, hogy nem létezett eddig eszme, a melyet föllépésekor ellenségei örültek, nem lépett föl népének megváltója, a kit a meglevő állapotnak hívei bolondnak nem mondtak volna. Nem Krisztus volt az utolsó, a kit kigúnyoltak és keresztre feszítettek az »írástudók«. Éppen nekünk kellene első sorban gondolnunk báró Eötvös József mondására, hogy nem illették egyetlen oly váddal sem a kommunizmust, a melylyel az őskereszténységet ne támadták volna. Éppen nekünk közelfekvő példa, hogy Széchenyi István könyveit is elégették, őt magát is bolondnak mondták korának »írástudói«. A társadalmi haladás martyriumának példáit a végtelenségig halmozhatnók.

Azok az emberek, a kik eszmét, társadalmi mozgalmat csupán szubjektív érdekük nézőpontjából tudnak megítélni, igaz, sohasem emelkedhetnek a társadalom jelenségeinek azon szemléletére, a melyet fentebb szükségesnek mondtunk. Az ő fölfogásuknak korrekcióját-egyedül az eszme vagy mozgalom sikere tudja előidézni. De miként az egyes embernek értékét is nem külső sikerein mérjük, hanem a belső motívumokon, a melyek

gondolkodását és cselekvését irányítják, úgy társadalmi mozgalomnak normális voltát — vagy a mi ezzel egyértelmű: jogsultságát és igazát — csakis a létezését determináló társadalmi motivációk vizsgálója állapíthatja meg.

1.

Arra a kérdésre kell tehát legelőször megfelelnünk: társadalmi mozgalomnak mi az oka?

A társadalom története azt mutatja, hogy az folytonos fejlődési folyamat, a melynek tartalmát és irányát embercsoportok keletkezése, tömörülése, a társadalom egészében való elhelyezkedésük változása képezi. Társadalmi mozgalom — az emberek egy csoportjának törekvése arra, hogy helyzetét a társadalomban és ezzel viszonyát a társadalom egyéb csoportjaihoz megváltoztassa.

Mi indítja az embereket erre a törekvésre?

E kérdésre — nézetem szerint — a társadalomtudománynak azon iránya adta »meg a legkielégítőbb feleletet, a melyet a *történelmi materializmus* neve alatt ma már minálunk is ismernek és a melynek megalapítói egyúttal a modern szocializmusnak is legnagyobb hatást gyakorolt elméleti és gyakorlati vezérei: Karl Marx és Friedrich Engels. A történelmi materializmus szerint minden történelmi korszak társadalmi küzdelmeit megszabják azon kor gazdasági viszonyai, vagyis a gazdasági termelés erői és a megoszlás közti disszonancia és a törekvés, a gazdaság ezen tényezői közt oly összhangot létesíteni, a mely a magasabb fokú új termelési erők teljes érvényesülését megengedi. A gazdaság emberek viszonya lévén, a gazdaság egymással küzdő tényezőinek: az új és a régi termelési erőknek és a jövedelemmegoszlás különböző forrásainak képviselői emberek, illetve emberek csoportjai: osztályok. A termelési erők ellentéte az összes termelési viszonyokkal az osztályok harcában nyilvánul. A társadalmak története osztályharcok története. Birtokos és birtoktalan, úr és rabszolga, jobbágy és földesúr, bérmunkás és tőkés küzdenek egymással, mint a termelés egy-egy módjának és a jövedelem ellentétes forrásainak képviselői. A gazdasági viszonyokból fakadó társadalmi küzdelmek: az osztályharcok szabják meg végeredményben a kornak társadalmi és politikai ideáljait, az erkölcs, a tudomány, a művészet tartalmát és irányát.

Természetesen nem lehet ezen szűkre szabott előadásnak tárgya, hogy a történelemből vett példákkal bizonyítsam a tör-

ténelmi materializmus igazát. Kérdésünk szempontjából csak azt kell kimutatnom, hogy a modern szociális mozgalom a gazdasági termelés mai állapotának szükségszerű következménye s hogy a termelés és a jövedelemmegoszlás formája a mai gazdasági rendben szükségképen oly irányt ad a modern osztályharcznak, a mely az egyik osztály lelkében a kollektivizmus eszméjében csúcsosodik ki.

Azt a gazdasági termelőeszközt, a mely új termelési erő és a mely egyúttal a modern osztályharc két nagy szélső táborát teremtette, egy rövid szóval megnevezhetjük. A neve: *a gép*.

Találón nevezték el Angliában a XVIII. század második felét az ipari forradalom korszakának. Valóban, bár vér nem folyt ebben a forradalomban, gyökeresebb, mélyebbreható átalakulást az emberiség történelmében alig ismerünk.

Időnk nem engedi, hogy a középkori gazdasági és társadalmi rendet részletesen leírjuk, hogy annak ellentéte a modern gazdasággal és társadalommal teljesen megérthető legyen. Meg kell elégednünk azzal, hogy nagyjából jellemezzük, mint az ipari termelésnek azon korszakát, a melyben a termelő termelési eszközeinek birtokosa, az előállított termék tehát teljesen saját munkájának gyümölcse volt. A termelés egyszerű szerszámokkal folyt, a kézimunka játszotta a főszerepet. Munkamegosztás alig létezett. Így a termékben a munkásnak nemcsak saját munkáereje, hanem saját szorgalma, ügyessége, leleményessége, ízlése volt megtestesülve. De viszont a termelés mennyiségének határát is megsabta a rendelkezésre álló emberi munkaerők mennyisége.

Miben különbözik a gép a kézműves szerszámától? Abban, hogy »egy mechanikai készülék, a melyet csak megfelelően mozgásba kell hozni s szerszámaival ugyanazon műveleteket végzi, a melyeket azelőtt a munkás végzett hasonló szerszámokkal«. (Marx.) De míg a kézműben a szerszámok száma kötve van a munkások számához, addig a gépnek a gőzgép oly hajtóerőt szolgáltat, a melynek segítségével egy sor egyforma munkagép ugyanazon helyen, egy időben, egymással és egymás mellett működik.

Ezzel azonban a munkaképességnek csak egyszerű hatványozása következik be. »A hol azonban a munkatárgy a különféle fokozatos folyamatoknak egy összefüggő sorozatán vonul keresztül, a melyeket különféle, de egymást kiegészítő szerszámgépek láncolata végez«, oly megszakítatlan, egymásba kapcsolódó folytonossággal, hogy az emberi kéz majdnem tisz-

tán csak arra a funkcióra szorítkozik, hogy a géprendszertől átvegye a kész terméket — ott a gép munkasokszorozó és emberpótló szerepe egészen nyilvánvalóvá lesz.

De a termelőképességnek óriási fokozása, míg egyrészt emberi munkaerőt szabadít föl, másrészt óriásilag tágítja az emberi munkaerő alkalmazásának tereit. Az egyik iparág átalakulása maga után vonja a másik, a kiegészítő iparág átalakulását. A gépipar behatolása a gazdasági szükségletkielégítés minden ágába a nyersanyagok termelésének sokszoros fokozását teszi szükségessé. Maguk a gépek egy hihetetlenül differenciált és tökéletes új iparágak adnak létet: az óriási gépiparnak, a mely a szerszámgépek előállításával foglalkozik. A tömeges termelés, a mely nem az egyéni szükségletkielégítést szolgálja, hanem a piacz számára történik, a verseny, a közlekedési és szállító eszközök átalakítását követeli. Utak és csatornák épülnek; a gőzvasút, a gőzhajó, a távíró lép a postakocsi, a vitorlánhajó és a futár helyébe.

Nem adhatom itt teljes leírását azoknak az állapotoknak, a melyek a gép nyomában jártak. Bármily csábító, hegy a minden emberi érzést elnyomó nyereségdüh tobzódásának, a rettentő nyomornak, a nők és gyermekek képzeletet felülmúló kizsákmányolásának, a nagyvárosi bűnözés és erkölcstelenség kényszerűségének vázolásával hallgatóim érzelmeire hassak — le kell erről mondanom. Elég talán egy közismert regényíró, Dickens, némely regényére utalnom. Azokat a gazdasági és társadalmi okokat kell kimutatnom, a melyek a munkásosztály lelkében szükségképpen a szocializmus vágyát fakasztották. Ezek az okok nem a nyomorból születtek. Magasabb és bonyolultabb fejlődési procezzusa és belátás eredményei.

Maga a nyomor, a gép térfoglalásának legközvetlenebb hatása a munkásosztályra, csak a vak düh és az elkeseredés negatív érzelmeit váltotta ki belőle. Anglia ipari korszakának első története tele var gépeket pusztító éhséglázadások leírásával, a melyek az emberi termelőképesség lehető legmagasabb fokozására törekvő szocializmussal semmi esetre sincsenek összhangban. S a mikor a lázadások sikertelenségét belátta, tompa kétségbeeséssel adta meg magát sorsának s sokáig alig alig volt megmozdítható. Hasztalan szólították a szocializmus első prófétái: az utópisták, de hasztalan beszéltek ezek a burzsoáziának is a lelkére. Nagyon helyén volt Carlyle szava: A nagy, néma, mélyen elásott osztály Enkeladosként fekszik, a ki

ha panaszkodni akar fájdalmairól, földrengést kell, hogy okozzon.

Hogy a szocializmus tömegérvé és tömegakarattá váljék, ahhoz nem volt elég nagy emberek intuitív megismerése. Ahhoz az új gazdasági rendnek bizonyos konszolidációja kellett, a mi alatt az emberek pszichéi hozzáalkalmazkodtak az új viszonyokhoz.

A munkást helyzetének változása első sorban azon minőségében érte, a melyet mint termelőeszköz foglalt el a gazdaságban. A kézműves termékét elejétől végig maga csinálta. Tudásának, ügyességének, erejének minden elemét belefektethette, egészét alkotott és a teremtő érzelmeivel szerette művét. Egyéni volt a termelése, az egyéniség érzése és tudata uralkodott lelkében is. A gép mellett dolgozó munkás mindebből semmit sem érezhetett. A míg a termék elkészült, száz gépen és száz kézen ment keresztül. És a kezek játszották a legkisebb szerepet: a munka javarészét a gép végezte. Az a munkás, a ki a csavargyárban az első acéldarabot dobta az olvasztóba, soha sem látta a kész csavart, és a ki a kész csavart vette át a géptől, egyet sem ismert a munkaprocesszus előző fázisaiból» Ellenben azt érezhette, hogy az ő munkája föltételezve van sok más ember munkájától; hogy egy óriási kooperatív szervezetnek könnyen pótolható tagja, a ki semmit sem tehet a többiek nélkül. Azt is látta, hogy ebben a kooperációban a lényeges szerepet nem az emberi elme, az emberi ügyesség, szorgalom és erő játsza, hanem a holt gép, a melyet akárhová állítanak, zavartalanul működik tovább; az emberek csak a szükséges kapcsolatot létesítsék. *A szocializmus mi más, mint a kooperáció ezen elvének kiterjesztése az egyes gyárról egy város, egy ország gyáraitra?*

A kézműves-munkás mellett a műhelyben vele dolgozott a mester is. Ugyanakkor állt a munkába, ugyanakkor hagyta el, egyszerre pihentek, együtt, egy ételt ettek s munkájuk eredményében a különbség csak az volt, hogy a mesternek háza és családja már meg volt, a segédnek meg csak a reménye ezekre. A gyárban nemcsak a termelő eszközök birtokosának és a munkásnak kölcsönös helyzete a munkában lett egészen más; nemcsak minden közvetlen össze- és együttműködés szűnt meg. A munka eredménye lett szembeszökően más a vállalkozó és a munkás számára. A munkás azt látta, hogy a ki testi munkájával egy szemernyit sem segített a termelésben,

vagyon ura, minden élvezetek élvezője lett; ellenben ő, a ki száz és száz társával kora reggeltől napestig görnyedt unalmas, idegölő, fárasztó munkában, a betevő falatot sem tudja megkeresni. Nincs reménye, hogy tőke hiányában bármikor is kikerüljön a proletárok sorából. S ugyanezt tudja ezer és ezer társáról, a ki körülötte lakik a nyomorult munkásnegyedekben, a melyek mintha vaskorláttal volnának elzárva a gazdagok negyedeitől. *A munka eredményének ilyen ellentéte szükségképp a javak olyan megosztásának vágyát hívja elő, a mely a munkával arányos.* Ez a szocializmus a jövedelem-megosztás terén,

S az elégtelenségnek ez a tömege folyton-folyvást nőtt. Láthatatlan erő tönkrement kisiparosok, elszegényedett parasztok ezreit hajtotta a városokba. S ugyanaz a láthatatlan erő a valamennyire biztos létet élő gyári munkások ezreit dobta egy-egy válság alkalmával a munkanélküliség karjaiba. Azelőtt az emberek körülbelül tudták, hogy milyen lesz a másnapjuk. A gyáripar a rettenetes bizonytalanság folytonos érzelmével toldotta meg a nyomorban szenvedők nehéz terheit, A mi annak számára, a kinek főszükségei biztosítva vannak, szabadság, — a külső helyzetnek és a munkaalkalomnak folytonos változása a munkás számára szolgátság. *A biztosított megélés a bérmunkás számára a szabadságnak legszebb fogalmazása:* ezt reméli a szocializmustól.

S miért tartsa a gazdasági és társadalmi rendnek ezt a fölforgatását lehetetlennek? Minden nap új csoda hírével lepte meg az emberiséget. Minden nap új, ezrek és százezrek összes életviszonyait fölforgató találmány születésnapja. A gőzgép, a vasút, a távíró, a gőzhajó megjelenése! Világrengető forradalmak, királyságok összedőlése, új országok keletkezése! A természettudomány mindennapos meglepetései! Úgy látszik, hogy az emberi termelőképességnek nincs határa! Meginog a vallási hit! Az isteni és emberi rend örökkévalósága szemelláthatóan. nem igaz! *Semmi sem lehetetlen!*

A gazdasági átalakulástól így előkészített talajba hullottak a szocializmus első tudományos magvetőinek tanításai. A mily bizonyos, hogy egyes lángeszű egyéniségek megismerése nélkül a szocializmus mai tudatos és rendszeres koncepcziója sohasem jöhetett volna létre, ép oly kétségtelen, hogy ha a tömegek lelkében nincs meg a gazdasági és társadalmi helyzetükből

fakadt lelki készség, szavuk a pusztában kiáltó szóként visszhangtalanul halt volna el.

Átlépjük azt az ötvenkét évet, a mely a modern szocializmus első tudatos föllépésétől — a Babeuf-féle összeesküvéstől — Owen, Saint-Simon, Fourier, Weitung korszakán át a *Kommunista Kiáltvány* megjelenéséig eltelt, melyben a tudományos szocializmus első nagy hatású proklamációját üdvözölhetjük.

Miért nevezzük a Marx és Engels szocializmusát tudományosnak? Miért nem a Saint-Simon-ét, a Fourier-jét? Hisz ők maguk számtalan helyen utalnak a kapcsolatokra, a melyek a marxizmust az utópikus szocializmushoz — s különösen Saint-Simonhoz — fűzik.

Azért, mert ők kísérelték meg először, tudományosan exakt módon, a modern szociális mozgalmat az általános társadalmi törvényszerűség egészébe beilleszteni. Azt mondhatjuk, hogy bár Saint-Simon és Comte a szociológia megalapítói, Marx és Engels voltak az elsők, a kik a szociológiának oly kutatási alapot adtak, a, mely nemcsak, hogy ma is él még, hanem tulajdonképpen csak most kezdi a társadalom tudományában őt megillető helyet elfoglalni. A történelmi materializmus tanát értjük.

Tudományosnak mondjuk azért is, mert ők ismerték föl és ők állapították meg, hogy a szocializmus is, mini minden társadalmi jelenség, az egyéni akaratokon fölüllálló, természeti törvények módjára ható társadalmi törvények uralma alatt áll, hogy tehát negsemmisítéséről, ha létezésének szükségszerűsége a társadalomtudományi okozatiság szabályai szerint egyszer megállapított, épp oly kevésbé lehet komolyan beszélni, mint a hogy lehetetlen a nehézség törvényét a legszebb szavakkal is eldisputálni.

E fölolvadás nem akar a marxizmus apológiája lenni. Én azon nézetem vagyok, hogy a marxizmusnak úgy számos elméleti tételét, mint sok gyakorlati alkalmazását a tudomány és az élet megdöntötte. De éppen ezen Társaságban, a mely minden társadalmi jelenséget — s így a szocializmust is — a társadalmi törvényszerűség nézőpontjából vizsgál, lehetetlen mellőzni a szocializmus azon koncepczióját, a mely ugyanazon elvből indul ki. Annál kevésbbé, mert nézetem szerint a marxizmusnak nemcsak tévedései vannak — s sokan szeretik csak ezt látni — hanem számos, a tudomány tárházába is átment tétellel kapcsolja a szocializmust a szociológiához. Azonban itten ezekről

is csak annyiban lesz szó, a mennyiben különösen is a modern szocializmusnak alapvető tételei.

A modern szocializmus két lényeges pontban különbözik a régi szocializmustól. Az egyik az, hogy át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy az ipari fejlődést immanens erők hajtják oly irányba, hogy elkerülhetetlenül megteremti a szocialista termelés gazdasági föltételeit; a másik az a meggyőződés, hogy a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet. Az első az üzemek koncentrációjának a tana; a másik az osztályharczé.

»A pusztuló középosztály!« »A kisipar megmentése!« Nincs publicisztikánknak gyakrabban hangoztatott jelszava, mint ez. Annyira elfogta az emberek lelkét, hogy nem is akarom tudatlanságnak minősíteni, annyira öntudatlan reflexxé lett, hogy egyszerre, ugyanazon sorban követelnek nagyipar fejlesztést és a kisipar megmentését. Már az előző fejtegetésekből következik és a kapitalisztikus termelés, lényegének megismerése csak megerősíti, hogy a kettő összeférhetlen.

Csak egy pillantást kell, hogy vessünk a kisiparos és a nagyiparos üzemére. Amott kis tőke, a mely túlnyomó részben egy napról a másikra forgó tőke, kevés nyersanyag beszerzésére és a munkabérek fizetésére; itt költséges berendezésekbe, gépekbe fektetett nagy állótőke. Amott néhány emberre korlátolt munkar megosztás; itt a gépek és a munkások százai közt megosztó, a specializálásban rejlő legapróbb előnyt is kihasználó kooperáció. A kisipar rendelésre, a közvetlen fogyasztásra termel; a nagyipar raktárra termel, minélfogva kihasználhatja a legelőnyösebb értékesítés alkalmait. Amaz a nyersanyag beszerzésében a kifizető szerepét játssza; a nagyüzem nagyban így olcsóbban vásárol.

A nagyüzem fölénye oly szembeszökő, hogy talán nincs szükségünk hosszú számsorokra annak bizonyítására, hogy nemcsak új, a gépmunkára fölépült termelési ágakban teszi lehetővé a kisüzemek versenyét, hanem behatol a régi termelési ágakba is, és mind hevesebben szorongatja a kisüzemet bennük. Ez a folyamat folytonos fokozás. Általában a nagyobb tőkeerő és a nagyobb üzem termelékenyebb, versenyképesebb mint a kisebb: következésképp nemcsak a kisüzemet teszi tönkre, hanem, folyton magasabb és magasabb fokon a nagyobb a kisebbet. Az ipar fejlődése a legnagyobb tőkék és a legnagyobb, üzemek diadalát jelenti.

Ezt a folyamatot a kapitalista termelés egyéb bajai még jobban siettetik. A nem a fogyasztás számára termelés, a túltengő verseny időnkint az árupiacznak túlhalmozódását idézi elő. Ez az, a mit túltermelésnek, termelési válságnak neveznek. »A forgalom megakad, a piacok túl vannak tömve, a termékek tömegesen hevernek s senkinek sem kellenek, a készpénz láthatatlanná lesz, a hitel kiapad, a gyárak tétlenül állnak, a munkás-tömegek élelmiszerek nélkül szűkölködnek, mert túlsók élelmiszert termeltek, bukás bukást követ, árverés árverést. Évekig tart a torlódás, tömegesen pusztítanak és tékoznak el termelőerőket és termékeket, a míg a többé-kevésbé elértéktelenedett árutömegek lefolynak, a míg termelés és forgalom lassacskán ismét megindul. Lassan-lassan a menet gyorsul, trapba, majd galopba esik, végül tökéletes ipari, kereskedelmi, hitel- és spekulatív steeple-chase féktelen karrierjéig fokozódik, hogy végül a legnyakatoróbb ugrások után ismét megfenekeljen — a krach árkában. És így tovább folytonosan.«

Ha a periodikus túltermelési válságok ezen Engels-féle eleven rajza talán kissé túleleven is, az bizonyos, hogy a krízisek viharát is a nagyobb tőkeerővel bíró vállalatok állják könnyebben. Minden válság a kisebb üzemek tömeges halálát jelenti; s a válság után meginduló ipari produkciót az üzemek nagyságának magasabb foka jellemzi.

A nagyüzem technikai fölénye és a kapitalista termelés fejletlensége (anarchiája) így vezet elháríthatlanul a tőkék és az üzemek folyton fokozódó koncentrációja felé. A fejlődés eszményi végső foka az, hogy néhány óriási üzem uralkodik egy-egy iparág, egy-egy ország egész termelésén.

A szocializmus szempontjából ezen fejlődésnek lényeges pontja az, hogy a kapitalista nagyüzemben íme folyton magasabb és szélesebb fokon látjuk a termelésnek azon formáját, a melyen a szocializmus is alapul: *a társadalmi termelést*.

De míg a középkori iparos termelése valóban egyéni termelés, a termék egyéni termelőeszközökkel végzett saját munkának volt gyümölcse, addig a kapitalista, a ki koncentrálna a termelőeszközöket gyárakban és valóságos társadalmi termelőeszközökké változtatja, e társadalmi termelés termékeivel mégis úgy bánik, mintha ezek is saját egyéni munkájának volnának gyümölcsei és nem *idegen munka* termékei. Ebből az ellentmondásból: a társadalmi termelés és az egyéni elsajátítás ellentétéből fakad a proletárság és a burzsoázia ellentéte.

A szocializmus nem egyéb, mint a termelés társadalmi formája és a megosztás egyéni formája közti ellentét megoldása.

Az ipari fejlődés lényegében passzív folyamat, a mely az emberek tudatos közreműködése nélkül is lefolyik. Az a prozesszus, a mely a termelés és a megosztás közötti ellentétet fogja megoldani, aktív: emberek céltudatos akarása és cselekvése. A proletár osztályharcznak lesz ez az eredménye.

Az osztályharcz! Ez az a szó, a mely szentimentális lelkekben a legnagyobb izgalmat okozza. Ez zúdította a modern munkásmozgalomra a »hazafiasa haragnak és megvetésnek, az «emberbaráti» panasznak és sajnálkozásnak legtöbb kitörését. Az osztályharcz az ő szemükben rosszabb a háborúnál, megvetendőbb a hazaárulásnál! Az osztályharcz nem a spontán kitört és gyorsan lezajló polgárháború, hanem tudatos gondossággal szított, állandósított testvérharcz. Némely ellenségei mindent megbocsátának a marxizmusnak, csak az osztályharcz tételét soha. Nem veszik észre, hogy már a burzsoázia történetírói — Mignet, Guizot, Thierry, Niebuhr — látták, hogy az egész francia forradalom nem volt egyéb, mint fináléja egy osztály — a polgárság — törekvésének, hogy a társadalmi rendet a maga érdekének megfelelően átalakítsa. Ez pedig az osztályharcz. Ugyanezt látta — Marx és Engels nélkül — Lorenz v. Stein és minálunk Grünwald Béla és Concha. A mi Marxnak és Engelsnek tudományos érdemét e kérdés körül megállapítja, az az osztályharcznak, mint a társadalmi fejlődés szubjektív mozgató erejének felismerése. De nem ők »találták ki« — mint némelyek hinni szeretik — és éppen az osztályharcznak marxista koncepcziójához lehet legkevésbé fűzni az erőszaknak és a testvérharcznak rémképeit.

A társadalomtudomány szempontjából az fontos, hogy a mit a történetírók csak mint magában álló phaenomént állapítottak meg — Marx és Engels az osztályharcz jelenségét szervesen beillesztették a társadalmi fejlődés mechanikájába. A szocializmus szempontjából még fontosabb, hogy ezzel szilárd alapot adtak a modern szociális mozgalomnak. A szocializmus illetően összekapcsolásában a tudmánynyal látom én a marxizmus legnagyobb és legmaradandóbb, a szocializmus számára legtermékenyebb vívmányát.

Kiindulva abból a tételből, hogy a termelési és megosztási proceszusban elfoglalt helyzetük szabja meg az emberek csoportjainak — az osztályoknak — viszonyát egymáshoz, a történelem tényei alapján bizonyítja, hogy a társadalmi rend változása mindenkor nem a társadalom összes tagjainak békés meg-egyezésével történt, hanem az uralkodó és az alávetett osztályok harcából jött létre. A történelem nem ismer példát arra, hogy egy osztály önként lemondott volna a gazdasági és társadalmi rendben elfoglalt kiváltságos helyzetéről. Mindenkor csak az alávetett osztály békés vagy erőszakos kényszere előtt hajolt meg. Így a munkásosztály is, mely a tőke magántulajdonán alapuló mai társadalmi rendet a tőke köztulajdonán alapuló szabad kooperációs szocialista társadalmi renddel akarja helyettesíteni, nem várhatja ezen átalakítás eszközlését az uralkodó osztályoktól, hanem csak saját magától, saját erő-kifejtésétől, saját cselekvésétől. A munkásosztály fölszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet.

E tétel igazságát nem az osztályharc elve alapján álló munkáspártok gyakorlati sikerei állapítják meg. Lehet, hogy ma »többrevitték« — hogy úgy mondjam — azok a munkáspártok, a melyek nem ragaszkodnak a legszigorúbban az osztályharc elvéhez. Magasabb talán a munkabérük és rövidebb a munkaidejük és talán közvetlenebb befolyást gyakorolnak a törvényhozásra és a kormányzásra, mint az osztályharcot szigorúan értelmező társaik. Én azonban azt hiszem, hogy ez optikai csalódás; hogy a szocializmustól ők távolabb vannak, mint a makacs negativisták. És pedig azért, mert rajtuk az osztályharc gyakorlata nem érvényesítette azt a nevelő befolyást, a miben én az osztályharc elvének legmélyebb érdemét látom. Jól tudjuk, t. Társaság, hogy semmiféle társadalmat hosszabbban csupán a külső kényszer erejével fentartani nem lehet. Ahhoz, hogy bármely társadalmi rend fennállhasson, kell, hogy az emberek lelkileg hozzáalkalmazkodjanak a társadalom külső szükségleteihez, kell, hogy maguk akarják azt, a mi a társadalomnak célja s hogy úgy akarják azt megvalósítani, a mint azt a társadalom külső, gazdasági erői kívánják. Csakis az esetben érzik magukat az emberek szabadnak. A szabadság érzése nélkül pedig a társadalom fenn nem állhat.

A társadalmak történetének legsúlyosabb konfliktusai éppen azok, a mikor a társadalom egy osztályának szabadságképzeete összeütközésbe jön egy másik osztály szabadságképzetével.

A gazdasági és társadalmi összeműködés ma fennálló rendjét liberálisnak nevezik — szabadnak — s az tényleg a szabad verseny elvén alapszik. De ez a szabadság a munkásosztály számára a nyomort és a lét bizonytalanságát jelenti, tehát tényleg a szolgaságot.

A szociálista társadalom gazdasági összeműködésének rendje külsőleg az egyes egyének alávetése a köz akaratának, a melyben az individuális akaratok praeponderans érvényesülése ki van zárva. Az uralkodó társadalom felfogása szerint ez a szolgaságnak legtűrhetlenebb formája.

A mily kétségtelen, hogy a gazdasági fejlődés kéréltetetlenül szükségessé teszi majd a szociálista társadalmi rendre való átmenetet, épp annyira bizonyosnak látszik, hogy minél jobban van a munkásosztály elfogulva az uralkodó osztályok gondolkodásától, minél erősebb benne azoknak felfogása jóról és rosszról, szabadról és tilosról, hasznosról és károsról, vagyis erkölcsi, jogi, tudományos ideológiája minél közelebb áll az uralkodó osztály ideológiájához, — annál nehezebb lesz az átmenet, és annál több gyermekbetegséget kell majd az új társadalmi rendnek elszenvednie.

Ebből az következik, hogy a munkásosztálynak idejekorán kell lelkileg hozzáalkalni az új jövő rendhez. Hogy annak gazdasági rendjét ne kényszernek érezze, hanem az új összeműködést szabad akaratú cselekvésnek tudja, — ahhoz az kell, hogy lelke lehetőleg már most megteljen azokkal a képzetekkel, érzésekkel, azzal az öntudattal, a melyet teljesen ugyan csak a szociálista társadalom fog kifejleszteni, de a melyre való készség ha nem lesz meg benne, az átmenet csakugyan rendkívül nehéz lesz és talán súlyosabb küzdelmeket követelne majd maga a munkásosztály egy része, mint az uralkodó osztályok ellenében.

Ezek az érzések, t. Társaság, ez az öntudat mi egyébből áll, mint a társadalmi szolidaritás érzéséből és tudatából, abból a meggyőződésből, hogy egész életünk, születésunktől kezdve halálunkig minden nyilvánulásában a legszorosabban föltételezve van a többi emberek életétől, azok minden cselekvésétől; hogy ennek folytán boldog és tökéletes élet nem várható mástól, mint a társadalom mindenkori czélszerű rendje megállapította összeműködés önkéntes létesítésétől; hogy minden összeműködés bizonyos lemondást, önfeláldozást, a társadalom általános szükségletei alá magát alárendelést követel. A társadalmi

szolidaritás ezen elvéből kifolyólag a szocialista legnagyobb erénye: minden tehetségének legmagasabb kifejtése — de egyúttal az önfegyelmzésnek is legmagasabb tökélyesítése lesz.

Nos, t. Társaság, az osztályharcz elve megköveteli már ma, hogy a munkásosztály minden egyes tagja már ma egy nagyobb emberegész — az osztály — szolidaritását ismerje el; megköveteli már ma, hogy ne vívjon egyénenkint vad élet-halálharczot osztályosai ellen, hanem rendelje alá egyéni érdekét az osztály érdekének, áldozza fel esetleges egyéni chanceait és küzdjön a társak közös előnyeiért; az osztályharcz a szabad versenyen, az *a ki bírja marja* elvén alapuló társadalomban az önfegyelmzés legnagyobb erényét már ma napról-napról folyó munkával beidegzi a munkásság minden osztálytudatos tagjának lelkébe. Az osztályharcz — minden formájában — a szocialista öntudat leghatalmasabb nevelő iskolája.

Azt állítani ezzel szemben, hogy a munkásosztály — és mi mindnyájan — ugyanezt a nevelő iskolát végigjárhatjuk az egész mai társadalom szolgálatára való tudatos munka végzésével, ez, t. Társaság, nézetem szerint legjobb esetben naiv álmodozás. Az ellentétes osztályokra tagolt társadalomban olyan elenyészően kevés az egész társadalom közös és általános érdeke, a társadalmi élet bármely terén működő »idealista« annyiszor ütközik össze a különböző, de nagyon is reális társadalmi érdekekkel, hogy (főltéve azt a lélektani képtelenséget, hogy egyáltalán tudnánk az összes osztályok érdekein felülálló és azokat egyesítő társadalmi összideált, nem megkonczipiálni — mert ez *talán* lehetséges — hanem a tömegek közé is bevinni), a tények ereje kétségtelenül oly kegyetlenül megtépázná ideális harczosunkat, hogy egyszersmindenkorra kialudnék benne — nem az össztársadalom szolgálatának vágya, hanem egyáltalán *mindennemű* társadalmi munkára való készség. A legmélyebb szocialis katzenjammereket, a tökéletes passzivitás dekadens kultuszát a *harmonie-apostel*-eknél észlelhetjük.

És még egy szempontból rendkívül jelentős az osztályharcz nevelő hatása. Ha a lehetőségig kifejleszti a munkásosztályban már ma a szocialista legjobb tulajdonságait, másrészt bele-neveli az individualizmusnak azt a legértékesebb elemét, a melyet — egy ismert fogalom mintájára — *self-makingnek* szeretnék nevezni. Az, hogy az osztálytudatos proletárság — tekintsenek el itten eszükbe ötlő példáktól, a melyek éppen az osztályharcz elvének sértései — nem appellál az uralkodó

osztályok jószívére, nem az államhatalom engedékenységére, hanem ellenkezőleg bizalmatlansággal fogad mindent, a mit önként adnak és a társadalmi bajok legkisebb és legnagyobb enyhítéseit, az u. n. reformokat, csak akkor fogadja el, ha meg van győződve róla, hogy mindez szervezettsége, fegyelmettsége, elszántsága erejével kikényszerített engedmény — az osztálytudatos proletárságnak ez a taktikája az emberi tökéletesség legnemesebb forrásainak: az önerőbe vetett hitnek, a saját munkája értéke tudatának, az öntevékenységnek fénysugarát lopja be az osztálytudatos proletárság szívébe. Egész embereket pedig csak úgy kapunk, ha munkájuk testük és lelkük legnemesebb tehetségeivel és vágyaival összhangban van. Ezt eredményezi a munkásosztályra az osztályharc elve. És ha a liberalizmus csakugyan önmagáért szereti az individualizmust, szereti, mert egész embereket, egyéniségeket jelent, akkor neki kell az osztályharc elvét a legmelegebben propagálnia.

II.

Az eddigiekben annak a bizonyítására törekedtem, hogy a szocializmusra való törekvés, mint minden szociális mozgalom, a gazdasági fejlődés által föltételezett társadalmi szükségyszerűség és hogy szükségképen az osztályharc formájában folyik. Ezzel tulajdonképpen föladatomat be is fejeztem volna. Ha azonban remélhetem, hogy figyelmökkel rövid időre még megajándékoznak, engedjék egész vázlatosan kifejtennem, mily konkrét eszközökkel igyekeznek a modern szocializmus céljai elérésére.

Egy objektív és egy szubjektív tényezőt jelöltünk meg, mint olyat, a mely szükségszerűen a szocializmus irányába tereli a társadalmi fejlődést. Az egyik az ipari koncentráció, a másik az osztályharc. Mi állapítja meg ezen jelenségek irányában a szociálista pártok magatartását?

Ha a termelésnek a kapitalista társadalomban mindinkább társadalmivá válása a szocializmus számára gazdasági és lélektani előfeltétel, a szociálista pártoknak természetyszerűleg azt kell kívánniok, hogy a nagyipari fejlődés minél gyorsabb tempóban haladjon előre. Valóban a szocializmus ma mindenütt emanczipálta magát az alól a szentimentalizmus alól, a mely szemet hunyva a gazdasági fejlődés szükségyszerűsége előtt, a kis önálló gazdasági existenciák védelmét követeli. A szociálista pártok

ellenkezőleg nyíltan azt hangoztatják, hogy kívánatos a kisipar, a kiskereskedelem fölszívása a nagyüzem által, mert ezzel lényegesen közeledünk a szocializmus felé. A szocialista pártok ez okból rokonszenvvel kísérik minden oly gazdasági jelenséget, a mely az ipari koncentráció irányába tereli a fejlődést. A trustök és kartellek alakulását is csak abból a szempontból kísérik aggodó figyelemmel, hogy nem jelentik-e a fogyasztó munkástömegeknek új megterhelését és nem lesznek-e a munkásosztály szervezkedésének és osztályharczának erősebb ellenfelei, mint elődjeik, az egyes különálló nagyvállalkozók. Mindazonáltal a szocialista pártok magatartása a nagyipari fejlődés előmozdítása irányában inkább passzív, mert a mesterséges fejlesztés — a mit különösen szubvencziókkal és védővámokkal igyekeznek elérni — gyakran nem a nagyiparnak, hanem a nagyiparosok egyes csoportjainak kiváltságolása a köz terhére. Ez a nézőpont állapítja meg nagyobbára a szocialista pártok kereskedelmi-, vám és adópolitikáját.

Sokkal fontosabb ennél a szocialista pártok azon tevékenysége, a melylyel az osztályharcz kereteit töltik ki. Mert az osztályharcz maga csak külső forma, a melynek tartalmát az osztályt alkotó emberek tudatos cselekvése ad. Ugyis mint a társadalom objektív elemeit a szocializmus céljai érdekében átalakító tevékenység, úgyis mint a lelki alkalmazkodás eszköze az osztályharcz a modern szocialista mozgalomnak sarkköve.

A köztudat, de még számos szocialdemokrata, is a modern szocialista mozgalom gyakorlati törekvéseinek nagyobbára csak két elemét szokta kidomborítani. Ez egyrészt a munkásosztály harcza a politikai hatalom megszerzéseért, vagy ismertebb szólammal: a proletárság politikai diktatúrájáért; másrészt a törvényhozás befolyásolásával az u. n. munkásvédelem kezdeményezése és fejlesztése, vagyis a szocialreform.

Azt hiszem, hogy a proletár osztályharcz konkrét tartalmának ezen koncepcziója a munkásmozgalomnak csakis azon korai fokán volt kielégítő, a mikor a proletárság kisebb száma, szervezetlensége, de különösen némely gazdasági alakulatok kezdetlegessége folytán nagyobb és szélesebb körű célok kitűzése nem volt ajánlatos, mert hiányzott azok megközelítésére nemcsak az erő, hanem nem voltak meg azok belátásának gazdasági előfeltételei sem.

Úgy látszik ugyanis újabban, hogy Marxnak egy igen jelentős mondása szélesebbkörű alkalmazást követel, mint azt

röviddel ezelőtt is a szociálisták hitték. Azt mondja Marx egy helyen, hogy »új magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek hamarabb a régiek helyére, mielőtt materiális létfeltételeik magának a régi társadalomnak méhében ki nem költettek«. Ezen a marxizmus azt értette, hogy a szocializmus meg nem valósítható mindaddig, a míg az ipari koncentráció el nem érte a legmagasabb fokot, a melyet a kapitalista társadalomban egyáltalán elérhet. Mint gazdasági tényezőtől, tisztán az ipari koncentrációtól tette tehát függővé a szocializmust.

Említettük már, hogy az ipari fejlődés nagyrészt passzív folyamat s így a lelki alkalmazkodásnak is csak negatív tényezője. Pozitív tényezőül magát az osztályharcot jelöltük meg. Úgy látszik már most, hogy az osztályharcnak nemcsak az ipari koncentrációban és a szellemi és a politikai téren kínálnak hathatós fegyverei, hanem még inkább és sokkal erősebbek a gazdasági téren.

A mit némely marxisták röviddel ezelőtt félvállról néztek le: a munkásság gazdasági szervezetei (szakegyletei) hatalmas fegyver lettek olyan előnyök kiküzdésére, a melyeket ugyanazon marxisták szintén még röviddel ezelőtt a pusztai politikai harcokkal véltek elérhetőeknek. Rövidebb munkaidő, magasabb bér, egyezmények egyéb munkafeltételekről, munkanélküliek biztosítása, sőt maga a munkásság egyesülési szabadsága újabban mindgyakrabban lesznek a gazdaságilag szervezett munkásság elszánt akcióinak gyümölcse, mint a politikai harc és a törvényhozás terméke és sokkal gyakrabban felel most meg egy-egy új törvényhozási aktus az osztály harc elv azon eszményének, hogy tényleg a szervezett munkásság valóságos erejének legyen eredménye. Így a gazdasági küzdelem azon nevelő hatása mellett, hogy az egy szakmához tartozók lelkében közös érzelmi és gondolati utakat váj ki, egyúttal az öntevékenységnek a szocializmusra előkészítő kitűnő iskolája.

Azon szemponttól azonban, hogy a jövő termelési viszonyok materiális létfeltételeinek még a mai társadalom kebelében ki kell alakulniuk — másikkal, sokkal nagyobb fontosságú jelenség a munkásságnak belépése a modern gazdaság szervezetébe önálló, vagyis a magántőkétől független termelési és fogyasztási alakításokkal. Ezek az önálló gazdasági alkotások a szövetkezetek. Mind többen hiszik, hogy a szövetkezetekben megtalálta az osztálytudatos proletárság a termelésnek azon formáját, a mely egyesíti a termelésnek társadalmi jellegét az elsajátításnak

társadalmi voltával, vagyis megoldása annak a konfliktusnak, a mely a modern nagyipari termelésben a termelés és a megosztás módja között fennáll és a burzsoázia és a proletárság osztályharczának szülőoka. Ha ez valóban bizonyul, ha csakugyan sikerül a fogyasztási szövetkezeteken mint alapon továbbépíteni a termelő szövetkezeteknek az ipari és a mezőgazdasági termelés minden ágába behatoló hálózatát és ha ezek a szövetkezetek nem fajulnak el — a környező és profitért versenyző kapitalista termelő centrumok korrumpáló befolyása alatt — ugyancsak nyereséget hajhászó pusztá szatócsboltokká és részvénytársaságokká, akkor az osztályharcz eszközei a szövetkezetekben hatalmas társsal gyarapodtak. Annál inkább, mert úgy látszik, hogy a mezőgazdasági üzem nem fejlődik párhuzamosan az iparival a koncentráció felé s így ott a szövetkezeti kooperáció van hivatva egyedül a szocializmus gazdasági előkészítőjéül szolgálni. Így tehát a szövetkezetek jelentősége úgy a végleges átalakulás gazdasági előfeltételei, mint a lelki alkalmazkodás szempontjából a lehető legnagyobb.

És mellettük érvényben maradnak természetesen a harcznak mindazon eszközei, a melyeket a munkásosztály sikerrel alkalmazhat. Legelső sorban a szellemi harc eszközei. A modern tudománynak bevitele a nép legszélesebb rétegeibe és lehető mélyítése, a szocialista eszmék, a szocialista ideál szüntelen propagálása a munkásság osztályharczának ma is és a jövőben is legnemesebb fegyverei. Mellettük a proletárság folytonos politikai nevelése, a közügyek ismeretének folytonos terjesztése, hogy ezúton a legfejlettebb önkormányzatra képesíttessék, mindez az osztályharcznak mellőzhetlen eleme. És ha mindezzel: a fölvilágosítással, a népoktatás emelésével, a politikai demokrácia kiépítésével a modern szocializmus azt *cselekszi* tényleg, a mi a liberalizmusnak *volna* föladata, akkor, t. Társaság, szabad talán remélnünk, hogy a mi a liberalizmus kezében a boldogság forrása *volna*, a szocializmus égisze alatt sem lesz »a demagógoknak« és »a nagy tömegek zsarnokságának α támasza. Mert mindez nemcsak külső eszköz a szocializmus megvalósításához, hanem — és talán nem utoljára — *embernevelés*.

III.

A szocializmus harci eszközeinek ezen igen hézagos vázlatát logikusan a szocialista társadalom megvalósítása végső fázisának és magának a szocialista társadalomnak leírása kellene,

hogy kövesse. Megvallom, hogy a szocializmusnak ez a legnehezebb kérdése. Nem mintha erről többé-kevésbé kialakult képzeleti minden szocialistának nem volnának. De a modern szocialista annyira át van hatva a társadalmi törvényszerűség azon fölfogásától, hogy a társadalom politikai és jogi viszonyait a gazdasági struktúra determinálja, hogy nem igényel tudományos szabatossgot oly eljárási szabályok és oly társadalomleírások számára, a melyeknek valóságos képét csak egy jövő gazdasági fejlődés fogja megszabni. Egész előadásomban arra törekedtem, hogy olyan részekből építsem föl a modern szocialis mozgalom és szocializmus épületét, a melyeknek szigorúan tudományos alapozottságáról meg vagyok győződve. A gazdasági fejlődés mai tendenciáit megállapíthatjuk és ennek alapján azon lelki motivációkat is, a melyek a szocializmusra való törekvére indítják a munkásosztályt. De hogy a fejlődésnek mely fokán fog ez a törekvés a döntő cselekvésbe átcsapni és milyen formában, az szigorú tudományossággal meg nem állapítható nem csak azért, mert emberekkel van dolgunk és a lelki élet törvényeit még nem ismerjük eléggé, hanem azért is, mert mindez lényegesen függ az uralkodó osztályok magatartásától. Hogy pedig ez milyen lesz, arra nem én, hanem a liberalizmus és a keresztény-szocializmus igen tisztelt képviselői vannak hivatva felelni. Én csak annyit mondhatok, hogy a modern szocializmus őszintén törekszik arra, hogy az átalakulás békés legyen; de nem retten vissza az erőszaktól sem, vagyis a forradalomtól ha az uralkodó osztályok rákényszerítik.

Annál kevésbé szólhatok a szocialista társadalom berendezéséről. Bármily csábító a szocialista társadalomnak képét kifesteni, a Morusokat, a Fourier-eket és a Bellamy-kat erre a térre nem követhetjük. De erre nincs is szükség. Minden tudományosan gondolkodó szocialista át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy tudományosan megállapított társadalmi fejlődési irányzatok nem vesznek el, hanem logikusan továbbfejlődnek. Lehet, hogy az emberek — a társadalmi fejlődés hordozói — makacsul behunyják szemüket a fejlődés szükségletei előtt, azt elő nem mozdítják, sőt egyenesen ellene szegülnek, erőszakkal föltartóztatják. Az ilyen társadalomban két eset lehetséges: a gazdasági fejlődés vagy mégis utat tör magának — de óriási erőpazarlás árán, vagy pedig a társadalom fejlődése megakad, stagnál, végre teljesen elpusztul. Mindkettőre a világtörténet nyújt elég példát.

A normális eset azonban az, hogy a gazdasági termelésnek föltörekvő új erői annyira rabul ejtik az azokat képviselő osztály és idővel a társadalom legnagyobb részének lelkeit, hogy a társadalmi átalakulást az új gazdasági viszonyok fejlődésének irányában hajtják végre. És az egész társadalmi struktúrában egyaránt érvényesülnek az új gazdasági rend determináló befolyásai, és e fölépítmény: az állam, a jog, az erkölcs, a tudomány eddigi fejlődési irányainak logikus továbbképződései.

A szocziálista társadalom ilyképp szintén nem lehet majd más, mint befejező stádiuma azoknak a fejlődési irányzatoknak, a melyeket a mai társadalomban megállapítottunk. Logikus és harmonikus kiépítése azoknak az objektív és szubjektív erőknek, a melyeknek kialakulását már a mai társadalomban észlelhetjük.

A mily bizonyos, hogy a gazdasági fejlődés mai iránya a kooperációnak mind szélesebb körű kiterjesztése felé halad — úgy a kapitalisztikus gyárban mint az önkéntes összeműködésre alapított szövetkezetekben — épp oly bizonyos, hogy a szocziálista társadalom gazdasági rendje a társadalmi termelésnek ugyanezen elvén épül majd föl, de ledöntésével azon leglényegesebb korlátnak, a mely a gazdasági erők ezen új rendjének teljes kifejtését a mai társadalomban akadályozza. Ez az akadály pedig nem más, mint a magántulajdon intézménye. Az a körülmény, hogy a termelő erők egyeseknek kezében vannak, nemcsak a szabad versenynek, ezzel a tervtelen és így pazarló termelésnek és megosztásnak, a gazdaságpusztító válságoknak szülőoka, nemcsak az egyes vállalkozó nyereségszámításainak rendeli alá a termelő erők teljes kiterjesztését, hanem a gazdasági kooperációnak azon legerősebb hajtóerejét köti alá, a mely az összeműködés önkéntességében, szabadságában van, mert a kooperatív munka termékének csak igen kis része lesz a kooperáló társak élvezetének tárgyává. Így csak kényszerrel: a nyomor fenyegető veszedelmének és az állam erejének kényszerével állhat fenn.

A szocializmus a termelés társadalmi jellegének és az elsajátítás egyéni formájának ezt az ellentétét meg fogja oldani. A szocziálista társadalom a termelő erőket az összesség közös tulajdonává teszi majd, a termelés eredményében pedig munkájuk és szükségleteik arányában részesíti a társadalom összes tagjait, a kik a nekik jutott élvezeti javakkal tetszésük szerint rendelkezhetnek. Így a szocziálista gazdasági rend a termelés

és a megosztás teljes harmóniájával — a melyet létesíteni fog — végét veti a termelés és a megosztás disszonanciájából fakadó osztályellentéteknek és osztályharcoknak és összhangzatos és önkéntes társadalmi együttlét formáiba vezeti az emberiséget.

Hogy ez a társadalmi forma milyen lesz, vagyis milyen politikai és jogi szervezet épül majd föl a termelő erők kollektív tulajdonán, arra nézve szintén csak azt a meggyőződést vallhatjuk, hogy az már ma is fölismerhető fejlődési tendenciák következetes továbbépítése lesz.

Teljes tévedés tehát azt állítani, hogy a szocializmus politikai és jogi téren a legdurvább centralizmusnak és többségi zsarnokságnak lesz megvalósítása. A kik ezt állítják, nem számolnak két tényezővel. Nevezetesen azzal, hogy az állam jellege teljesen megváltozik és hogy maguknak az embereknek belátása a társadalmi szükségességekről egészen más lesz.

Maga az állam ma első sorban uralmi szervezet. Az osztályokra tagolt társadalomban az uralkodó osztály vagy osztályok leghatalmasabb eszköze uralkodó helyzetük megtartására és erősítésére. Mindenképpen egy kisebbség kényszereszköze a nagy többséggel szemben, a mely e kisebbség érdekében hatalmának legtágabb kiterjesztésére hajlandó.

A szociálista társadalomban, melyben nem lesznek osztályok, az államnak leelőbb ezen hatalmi jellege enyészik el, hogy helyet adjon egy tisztán közigazgatási szervezetnek.

De ezen centrális igazgatási szervezet is legtöbb funkcióját lassanként át fogja adni a társadalom kisebb, helyi csoportjai kisebb szervezeteinek.

Nemcsak a gazdasági termelés terén. A szövetkezeti termelésnek terjedése a kisebb embercsoportok önkéntes összeműködését a termelés általánosan elfogadott formájává fogja tenni és az a centrális szerv nem lesz egyéb nagy statisztikai hivatalnál, mely folytonosan megállapítja a társadalom termelési szükségleteit és elosztja a munkát a számtalan kis termelő gócz közt — és nagy *clearing-house*-nál, mely a terméit javakat elosztja a termelők és fogyasztók kisebb csoportjai közt.

Lehetetlen, hogy a közigazgatás szervezete a termelés és megosztás ezen szervezetéhez ne alkalmazkodjék. Még akkor is, ha a közigazgatási decentralizációnak, az önkormányzati elv folytonos kiterjesztésének folyamatát már a mai társadalomban nem látnók. De már ma észlelhetjük Nyugateurópában mindenfelé azt a határozott fejlődési irányt, a mely a községi és megyei

önkormányzat terének és tárgyainak folytonos kibővítésével a társadalom minden egyes tagját a társadalom szükségleteinek ismeretére és önkéntes végrehajtására neveli.

A gazdasági és az igazgatási önkormányzat ezen önkéntes szervezetének folytonos fejlődése az államot előreláthatólag lassankint egészen megszünteti, hogy helyet adjon a szabad közösségek szabad federációjának, az egész társadalom közös gazdasági igazgatási érdekei központi orgánumának.

Azt fogják erre mondani: hisz ez az anarchizmus. Valóban nem sokkal más. De míg az anarchizmus ezen célzott úgy véli elérhetőnek, hogy az állam egyszeribe eltöröltessék, addig a szocializmus azt tartja, hogy ezeréves társadalmi alakulatokat pusztán »akarattal« máról-holnapra eldekretálni nem lehet. Mint minden társadalmi változás, ez is csak megfelelő gazdasági és szellemi alkalmazkodásnak lehet a következménye. És azért teljes mértékben helyes Engels kijelentése: Az államot nem »szüntetik meg«, hanem az állam *elhal*.

Ennyit a szocialista társadalom berendezéséről. Ha valaki mégis a jövő társadalom életének még részletesebb, legintimebb leírását követelné tőlem, attól én viszont azt kérdem:

Volt-e társadalmi átalakulás, a melynek harcászatai előre ki tudták ezirkalmazni a jövő társadalom képét? Vajjon a 40-es évek reformharozosai tudták-e töviről-hegyire előre leírni Magyarországon gazdasági és társadalmi életét azon korban, amikor nincs majd hűbériség, jobbágyság, rendiség? Bizony nem! És mégis megcsinálták — jól-rosszul — a polgári Magyarországot. Én is tehát pirulás nélkül bevallom, hogy nem tudom, ki fogja a szocialista társadalomban a csatornát tisztítani és hogy fogják-e a csatornatisztítókat ezért úgy díjazni, mint díjazza a mai társadalom némely általa is igen fontosnak mondott társadalmi funkciókat teljesítőit pl. a néptanítókat. Remélem, hogy igen.

Egy lényeges ellenvetésre mindazonáltal ki kell térnem.

A szocializmusnak legtöbb ellenfele s köztük a liberalizmus igen tisztelt képviselője is azért tartja a szocializmust megvalósíthatatlannak, vagy azért jósol neki igen rövid fennállást, mert szerintük az egyéni szabadságnak teljes megsemmisítését jelenti. Az ő szemükben az a tény, hogy a szocializmus az egyéni termelést kizárja, a zsarnokságnak legmagasabb fokát, az egyéni

tettvágy, erő, kezdeményezés megöloje. A szocializmus ellenkezik tehát az emberi természettel.

Számos vonatkozásban szóltam már előzőleg a szabadság problémájáról. Ismételten mutattam rá nemcsak arra, hogy a mai proletárság szabadságéjszménye egyenes ellentéte a burzsoázia szabadságképzetének, hanem különösen arra, hogy folyton növekszik az emberek lelki készsége, cselekvésüket a társadalom szükségleteihez alkalmazni s így folyton csökken a kényszer alkalmazásának szüksége. De ez a kérdés oly fontos, hogy nem cselekszem talán helytelenül, ha ezen szűk keretekre szabott előadásban is külön foglalkozom vele. Mert ha ez a vád alapos volna, tényleg a legsúlyosabb érv volna a szocializmus ellen. Valóban, ha bármely társadalmi rend az egyéni kezdeményezés lehetőségét kizárná, az a társadalom halálra volna ítélve. Mert egyéni, illetve apró kisebbségekből kiinduló kezdeményezés nélkül a társadalom továbbfejlődése lehetetlen. S így a fejlődés nagy gondolatától áthatott szocialista is, kinek legfőbb ideálja a társadalom folytonos és végnélküli tökéletesbedése, kell hogy visszarettenjen oly társadalmi rendtől, melyben nincs szabadság, következésképp nincs haladás.

Mi a szabadság? Abszolút, minden időkre és minden állapotra végérvényesen megállapított absztrakt idea? Vagy a szabadság is, mint minden ideológia, relatív, korok és társadalmak szerint más?

A szabadság lélektani kategória, amely jelenti azt a lelki állapotot, a mélyben egyéni vágyaimat, szükségleteimet összhangban tudom ezen vágyaim és szükségleteim kielégítésére irányuló cselekvés külső lehetőségével. Ebben az értelemben a szabadság mindig ugyanazt jelentette.

De hogy én mit kívánok: hogy érzéseimet mi szabja meg, hogy vágyaim miféle konkrét tárgyakra irányulnak, szóval, hogy *minek* a cselekvése adja meg nekem a szabadság tudatát, az függ attól, hogy mily szükségleteim vannak már kielégítve és hogy milyenek az én ismereteim a további szükségletkielégítés lehető módjairól. Vagyis függ a neveléstől, a tudástól és különösen attól, hogy környezeti állandó befolyások miféle szükségletkielégítési módokat tettek biztosított, reflexszerű, öntudatlan cselekvéssé. Abban a mértékben, a mint bizonyos szükségletek állandó és föltétlen kielégítésének lehetősége biztosítva van, ezen szükségletek kielégítésének vágya lelkünkben egészen háttérbe szorul és megszűnik szabadságképzetünknek részét alkotni. Szabadság-

vágyunk tehát csakis oly cselekvési lehetőségeket ölel föl, a melyek még nem biztosított szükségletek kielégítésére irányulnak. Vagyis a szabadság nem egyéb, mint a cselekvés lehetősége oly szükségletek kielégítése irányában, a melyek kielégítését a társadalom nem biztosítja.

Így a szabadság konkréte relatív fogalom, a melynek mindenkori tartalmát és irányát a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának mindenkori foka, osztályhelyzetünk, vagyoni viszonyaink adják meg. Ha megkíséreljük, beleképzelni magunkat különböző korok embereinek lelkébe, kétségtelen, hogy a legkülönbözőbb, nemcsak korok és területek, hanem ezeken belül is a társadalomban elfoglalt helyzet, vagyis az osztályhoz tartozás és a műveltségi fokok szerint különböző szabadság-esszményeket kell konstruálnunk. A legrititívebb ember számára bizonyos korban a szabadságnak esszménye az volt, hogy gyöngébb embertársát akadálytalanul megehesse. A gazdasági termelő erők valamivel magasabb szervezetével működő utódja ellenben éppen nem érezte már szabadsága korlátozásának, ha embert nem ehetett, mert neki az állattenyésztés már biztosította primitív szükségletei kielégítését. Ő azonban igen zsarnokinak tartott volna oly parancsot, a mely a némileg biztosított gazdasági létben már fölébredt esztétikai szükségletének teljesítését tiltotta volna, például teste tetoválását. A középkori lovag szabadságideálja az volt, hogy várából bármikor lecsaphasson a kereskedőknek a völgyben elvonuló menetére és kirabolhassa; de senki sem hinné, hogy a középkori kereskedőosztálynak ie ugyanez volt a szabadságképzete. És a mi ma, a szabadversenyre alapított gazdaságban a polgári osztály — bár az ipari koncentráció folytán annak is mind kisebb töredéke — számára szabadság, az a munkás-osztály, tehát a népesség mind nagyobb része számára szolgáság, mert a lét szegénységét és bizonytalanságát hozza számára. És így a szocializmus úgynevezett zsarnoksága legrosszabb esetben csak a polgári társadalom egy kis töredéke szabadságképzetével ellenkezhethet, de nem a szabadságfogalommal magával.

Ez azonban a szocializmus szabadságának csak negatív bizonyítéka. Azt kell bizonyítanunk, hogy a szocializmusban szükségképp majdan kialakuló sajátos szabadságképzetnek megfelelő valóságos cselekvési lehetőségek lesznek-e?

Azt kell tehát keresnünk, hogy a szocialista társadalomban mi lesz az emberek szabadságvágyának tartalma és iránya?

Az emberi szükségletek sorrendjének vizsgálata s különösen kvalitásuk történeti fejlődésének megállapítása rávezet a kérdés megoldására.

Az emberi kultúra fejlődése azt mutatja, hogy azon mértékben, a mint a társadalmi összeműködés a társadalomban élő emberek minél nagyobb része tisztán vegetatív szükségleteinek kielégítését biztosította, az illető társadalom emberei munkaerejük, tehetségük, alkotáskedvük annál nagyobb részét fordították szellemi javak termelésére, a szellemi kultúra kiépítésére. Minél könnyebb volt az embereknek harca az állati létért (evésért, ivásért, ruházkodásért, stb.) és minél több ember volt fölszabadítva a tisztán vegetatív életműködések kényszere alól, a társadalomban levő energiák annál inkább kerestek alkalmazást a politikai, a tudományos, a művészi, az irodalmi produkcióban és a tudomány, a művészet, az irodalom termékeinek élvezésében. Vagyis az emberek szabadságeszménye annál inkább terelődött a szellemi térre, az emberi szabadságvágy alapját képező eredeti társadalmi ösztönök, mint a kitűnni akarás, a hatalmi vágy stb. annál inkább szellemültek át — gondolkodásuk, idejük, munkaerejük minél kisebb részét foglalta le a gazdasági szükségletkielégítés kényszere.

Ez a megismerés, t. Társaság, engedi remélnünk, hogy a szocializmus nemhogy zsarnokság volna, hanem a magántulajdon létezése óta az első társadalmi rend, a mely az emberi szabadságnak valóságos biztosítója. Meg vagyok győződve, hogy a gazdasági termelő erőknél már mai fejlettsége elegendő arra, hogy tudatos és tervszerű kooperáció mellett az emberiség egészének nemcsak pusztán gazdasági szükségletkielégítését biztosítani tudja, hanem a gazdasági produkció számára az emberek munkaerejének és idejének oly csekély részét vegye majd igénybe, hogy az energiáknak óriási mennyisége áll majd rendelkezésre a közéleti és a szellemi termelés és fogyasztás számára. A mai társadalom uralkodó tagjainak szabadságképzete helyébe, mely az érvényesülés a gazdasági téren, a szocialista társadalom összes tagjainak lelkében új szabadságképzet alakul majd: annak lehetősége, hogy a közéleti és a szellemi téren dolgozzanak, érvényesüljenek, kitűnjenek.

Nincs semmi okunk föltételezni, hogy a szocializmus az egyéni érvényesülés ezen módjait meg fogja nehezíteni. És így a szocializmus a szabadságnak s ezzel az emberi boldogságnak végtelen perspektíváját nyitja meg. Összes mate-

riális szükségleteinknek van határunk. A kielégítettség bizonyos fokán túl semmiféle materiális szükségletkielégítési vágy nem ingerel többé. Ellenben szellemi szükségleteinknek az a természetük, hogy magasságuk arányában differenciálódnak, finomulnak, sokasodnak, mélységben és szélességben terjednek. Végtelenek, határtalanok. Az emberi értelemnek, tettvágnak, akaratnak végtelen érvényesülési téri nyitnak. S ez érvényesülés lehetőségét a szocializmus fogja megadni. Van-e hát állapot, mely az emberi természettel jobban megegyez? Van-e társadalmi rend, a melyre jobban illenének Engels szavai, hogy az az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába !

* * *

Föladatomnak végére értem. De nem léphetek le innen, mielőtt egy lehetséges félreértésnek elejét nem venném. A kép, a melyet az emberiség jövő fejlődéséről és tökélesbüléséről gyöngé kézzel vázolni igyekeztem, azt hitetheti el önökkel, hogy én is rabja vagyok annak a szociális optimizmusnak, mely az emberi nem eredeti jóságát és szellemiségét hirdetvén, a társadalmi viszonyok valamely sematikus átalakításától és némi érzékeny erkölcsprédikációtól az eredeti emberi jóság és szellemiség hirtelen hajnalhasadását várja. Nem, t. Társaság! Én azt hiszem, hogy az ember eredetileg sem nem jó, sem nem rossz — hisz jó és rossz folyton változó, relatív társadalmi fogalmak — hanem mint minden természeti lény, egyszerűen élni akar és továbbzaporodni. Az emberi életvágy hatalmas, mindenkifölött uralkodó ösztönének összeütközése a természet más erőivel hozta létre folytonos alkalmazkodás útján azt az emberi társadalmat, melynek formáiban és tartalmában folytonos fejlődését az emberiség százezeréves történetében végigkísérhetjük. Végtelen sok küzdelem az emberek közt és a természet ellen, sok ezer nemzedéknek értelmi és testi ereje, munkája, fáradsága táplálta a talajt, a melyből a mai polgári társadalomnak bámulatos anyagi és szellemi kultúrája kinőtt. Ennek a kultúrának organikus továbbfejlesztése a föladat. De mikép haladásának minden eddigi lépcsőfokára az emberiség fáradságos, sokszor véres, de mindig emberemészítő küzdelem árán kapaszkodott föl, úgy a szocializmus is, az emberiség haladásának legközelebbi foka, nem hullik majd mint kész ajándék ölünkbehanem fáradságos, talán a legfáradságosabb munkát igényli. Ki fogja e munkát végezni? Az előadottakból következik, hogy

az nem lehet más, mint a társadalomnak azon osztálya, mely megtöltvén lelkét az emberiség új fejlődési fokának ideáljával, magára vállalja a harci szolidaritásnak, az öntevékenységnek, az önnevelésnek azt a nagy terhét, melyet ez a munka követel. Ez az osztály, mely megássa az összes osztályok sírját és ezzel megveti alapját az emberiség egész nagy családját felölelő szolidaritásnak — ez az osztály a szocializmus eszményét valló munkásosztály. A társadalmi fejlődésnek mely híve tagadhatja meg tőle rokonszenvét!

Dr. Szabó Ervin.